

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАТЯГУВАННЯ ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ПРИКЛАД ПОРУШЕННЯ ПРИНЦИПУ РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

RESPONSIBILITY FOR DELAYING PROCEEDINGS AS AN EXAMPLE OF INFRINGEMENT OF THE PRINCIPLE OF TERM REASONABILITY IN A CIVIL PROCESS

Кисла К.О., студентка IV курсу

*Навчально-науковий інститут права
Університету державної фіскальної служби України*

Дяченко С.В., к.ю.н.,

*доцент кафедри цивільного права та процесу
Університет державної фіскальної служби України*

З огляду на статистичні дані за останні роки, одною з основних проблем правосуддя сьогодні є довготривалий судовий розгляд справ, який виходить за часові рамки, визначені законодавством, тобто порушується право на своєчасний розгляд справи. Відповідно до положень Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, судовий процес має ґрунтуватися на таких принципах, як справедливість і публічність розгляду справи, крім того, розгляд має бути здійснений у розумні строки й належним суб'єктом, тобто судом, який є безстороннім, тощо. Цивільний кодекс України також містить перелік базових засад судочинства, до яких належать верховенство права, диспозитивність, пропорційність, обов'язковість судового рішення, розумність строків розгляду справи судом, неприпустимість зловживання процесуальними правами тощо. Варто відмітити, що поняття «розумність строків» не міститься в Кодексі, саме тому постає потреба проаналізувати, що впливає на розумність строків під час розгляду справи. Так, у статті розглядаються поняття й законодавче забезпечення виконання принципу розумності строків у цивільних справах в Україні. Висвітлюються стандарти розуміння й застосування положень Європейської конвенції про захист прав та основних свобод людини стосовно строків розгляду справи в суді. Аналізується затягування справи як спосіб порушення принципу розумності. Визначаються головні суб'єкти, які своїми діями сприяють затримці судового процесу, виокремлюються конкретні способи затягування справи, а також досліджуються заходи покарання, передбачені за вчинення правопорушень у цій сфері. Надається аналіз виконанню судовою гілкою влади положень Цивільного процесуального кодексу України крізь практичні аспекти застосування його положень під час вирішення спору. Розглядається практика Європейського суду з прав людини стосовно затягування строків, з метою визначити причини такого явища та сформулювати можливі варіанти застосування до відповідних суб'єктів цивільної справи санкцій за сприяння такому негативному явищу.

Ключові слова: принцип, розумність строків, складність справи, поведінка заявника, значущість справи, затягування строків, відповідальність.

Given the statistics of recent years, one of the major problems of justice today is the lengthy judicial review of cases, which exceeds the timeframes defined by law, ie the right to a timely trial is violated. According to the provisions of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the trial must be based on principles such as the fairness and publicity of the case, and the trial must be conducted within a reasonable time and by a proper subject, that is, a court that is impartial and otherwise. The Civil Code of Ukraine also contains a list of basic principles of justice, which include the rule of law, dispositiveness, proportionality, binding decision, the reasonableness of the court proceedings, inadmissibility of abuse of procedural rights, etc. It should be noted that the concept of "reasonableness of terms" is not contained in the Code, which is why there is a need to analyze what affects the reasonableness of terms when considering a case. Thus, the article examines the concepts and legislative support of the principle of reasonableness of time limits in civil cases in Ukraine. The standards of understanding and application of the provisions of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms regarding the terms of the court proceedings are highlighted. The delay of the case is analyzed as a way of violating the principle of reasonableness. It identifies the main actors contributing to the delay of the trial, identifies specific ways of delaying the case, and examines the penalties provided for committing offenses in this area. An analysis of the implementation of the provisions of the Civil Procedure Code by the judicial branch is given, through the practical aspects of the application of its provisions in the resolution of a dispute. The case-law of the European Court of Human Rights is being considered in order to identify the causes of such a phenomenon and to formulate possible options for the application of sanctions to the relevant civil law subjects to promote such a negative phenomenon.

Key words: principle, reasonableness of time limits, complexity of the case, conduct of the applicant, importance of the case, delay of time, responsibility.

Сьогодні одною з основних цілей судової гілки влади є встановлення таких часових меж для розгляду справ, щоб забезпечити своєчасність її вирішення та забезпечити виконання інших завдань цивільного судочинства. Ця потреба обґрунтовується й наявністю значної кількості невіршених спорів, що протягом довгого часу знаходяться в судах, особливо першої інстанції, тим самим порушуючи конституційне право на судовий захист, гарантований ст. 55 Конституції України, і негативно впливаючи на ефективність правосуддя й авторитет судової влади [1]. Для наближення до європейських стандартів український законодавець почав використовувати критерій «розумність» для встановлення строків розгляду справ у суді. У новому Цивільному процесуальному кодексі України йдеться про розгляд справ протягом розумного строку, але загалом не більше ніж два місяці з дня відкриття провадження. На практиці реалізація наведених положень здебільшого не здійснюється внаслідок багатьох аспектів,

що призводить до затягування справи й тим самим порушення принципу розумності строків. Тому актуальним є питання про встановлення відповідальності суб'єктів за невиконання принципу та вчинення дій, що зумовлюють неможливість його виконання.

Дослідженням питання розумності строків займалися такі науковці, як В. Лагута, Н. Сакара, О. Рожнов, В. Палюк, В. Тертишников, О. Андрійчук, О. Штефан, К. Юдельсон, О. Ісаєва та інші.

Відповідно до даних статистики, за перше півріччя 2018 року в місцевих судах м. Харкова та Харківської області перебувало справ і матеріалів: наказного провадження – 7570, із яких усього розглянуто 5533, нерозглянутих справ і матеріалів – 2037, що становить 26,9%; справ позовного провадження розглянуто 29255, із яких усього розглянуто 17479, залишок нерозглянутих – 11776, що становить 40,2%; справ окремого провадження розглянуто 2723, нерозглянутих справ – 493, що становить

18,1% від загальної кількості [2]. Тобто, аналізуючи наведені дані, можемо дійти висновку, що суд фактично потребує врегулювання питання строків, аби якісно виконувати свої функції.

Значення строків для розгляду справи судом передбачено Цивільним процесуальним кодексом України, а саме розумність строків визначено як один із основних принципів цивільного судочинства й передбачено п. 10 ч. 1 ст. 2 цього Кодексу, проте розкриття значення цього принципу в цьому нормативно-правовому акті не передбачено [3].

Тлумачення терміна «розумний строк» надано в Постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» від 17.10.2014 № 11, де під цим поняттям варто розуміти об'єктивно необхідні для виконання процесуальні дії, прийняття процесуальних рішень і розгляду й вирішення справи з метою забезпечення своєчасного судового захисту строки. Аналізуючи таке твердження, можна дійти висновку, що строк буде відповідати принципу розумності лише в разі врахування таких положень: граничних строків для розгляду тої чи іншої справи, складності справи, кількості задіяних у справі осіб (учасників), часових рамок для проведення необхідних експертиз тощо [4].

Під час тлумачення поняття «розумність строків» Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ керувався положеннями Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), оскільки, відповідно до норм Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав та основних свобод людини 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997, наша держава визнає юрисдикцію Суду в усіх питаннях, які стосуються тлумачення і застосування Конвенції [5]. Так, беручи до уваги те, як розкриває принцип розумності строків ЄСПЛ, спираючись на ст. 6 Конвенції, варто зазначити, що це не є однаковий строк для всіх справ, він не має чіткого цифрового вираження й у кожному окремому випадку потребує свого індивідуального встановлення. Виходячи із цього, постало питання, чим керуватися під час установа такого строку, тому визначено відповідні критерії, які дають можливість за рівних умов визначити, який проміжок часу потрібен для вчинення процесуальних дій чи вирішення справи. Отже, до основних критеріїв, виокремлених практикою ЄСПЛ, щодо застосування ст. 6 Конвенції про захист прав та основних свобод людини 1950 р. належать такі [6]:

1. Складність справи – наявність обставин, що утруднюють розгляд справи, сюди можна зарахувати кількість учасників справи; кількість доказів, якими вони обґрунтовують ті чи інші обставини; кількість питань, які можуть бути об'єднані в одному провадженні, тощо. Варто відмітити, що ЄСПЛ із цього приводу вважає, що під складністю треба розуміти деякі фактичні та документарні питання, а також у рішенні по справі «Науменко проти України» Суд указав на неможливість визначення строку розумним лише за наявності складності справи [7].

2. Поведінка заявника – сприяння заявником усіма своїми діями якнайшвидшому розгляду справ, зокрема це передбачає не затягування процесу, а, навпаки, життєво необхідних дій для його пришвидшення.

3. Поведінка державних органів – так само органи, задіяні в цивільному процесі, мають сприяти оперативному розгляду справи. Яскравим прикладом є справа «Паскал проти України», де порушено принцип розумності строків унаслідок неодноразових довготривалих затримок під час призначення судових засідань, організації технічного запису засідань та оголошення вироку [8].

4. Значущість питання для заявника – першість і швидкість вирішення серед усіх наявних видів справ займають ті, які пов'язані з аліментами на дитину, піклуванням над дитиною, трудовими спорами, та справи, пов'язані з каліцтвом і завданням шкоди. Так, одним із прикладів можна назвати справу про відшкодування шкоди «Дульський проти України», де Суд вважає, що провадження у справі мало для нього безспірно велике значення, особливо якщо брати до уваги той факт, що заявникові було більше ніж сімдесят років, коли він уперше подав позов до суду. Відповідно, важливість предмета спору для заявника полягала у швидкому розгляді його позову [9].

Проаналізувавши основні критерії, які є підставами для визначення розумності строків, і справи, де вони порушувалися, можемо стверджувати, що в більшості випадків принцип не виконується, це призводить до затягування справи. Поняття «затягування судового процесу» не закріплено в чинному законодавстві, але Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» від 12.06.2009 № 5 тлумачить це як неподання чи несвоечасне подання без поважних причин доказів, що може бути визнано як зловживання правом за рішенням суду [10]. Варто відмітити, що затягування є можливим унаслідок не лише недобросовісної правореалізації суб'єктів, а й недосконалої цивільного процесуального законодавства.

Так, розглянемо спочатку ті випадки, коли неправомірні дії учасників справи впливають на розумність строків. Зокрема, необхідно відмітити, що, як уже зазначалося, одним із критеріїв розумності є поведінка заявника, яка в разі його недобросовісності стає значною перешкодою на шляху оперативного вирішення справи. Наприклад, особа може часто або неодноразово змінювати представника, за рахунок чого справа буде відкладатися на термін, визначений судом, для ознайомлення нового захисника чи представника з матеріалами справи; не з'являтися в суді без попередження; неоперативно подавати докази; безпідставно подавати скарги про відкладення розгляду тощо. Хоча державні органи влади не можуть бути відповідальними за поведінку сторони, яка спрямована на відтермінування, вони не звільнюються від обов'язку забезпечувати розгляд провадження упродовж розумного строку. Так, держава в особі її органів також може сприяти затягуванню процесу. Відповідальність за підготовку справи й оперативного проведення провадження покладається на суддю, який зобов'язаний організувати роботу так, щоб гарантувати право кожного на отримання остаточного рішення у справах, що стосуються цивільних прав та обов'язків упродовж відповідного терміну. Варто відмітити, що критична завантаженість і неодноразова заміна судді не може виправдати надмірну тривалість провадження, проте все одно сприяє затягуванню справи. Крім того, в Україні останнім часом підставою затягування є закінчення повноважень судді та неповноцінне проведення попереднього засідання, яке, як наслідок, має наслідком необхідність подачі сторонами доказів під час розгляду справи по суті.

Розглядаючи питання невиконання принципу розумності строків унаслідок недосконалої законодавства, необхідно звернути увагу на стадію виконання судових рішень. Так, наприклад, Закон України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» закріплює заборону на реалізацію основних фондів виробничого призначення державних підприємств і підприємств, де частка держави становить не менше ніж 25% [11]. Ця заборона в багатьох випадках фактично унеможливила виконання рішень судів про стягнення боргів. Крім того, протягом дії мораторію на задоволення вимог кредиторів, який діє протягом усієї процедури банкрутства, забороняється проводити стягнення за виконавчими та іншими

документами. При цьому на практиці процедура банкрутства може розтягуватися до 7 років.

Варто зауважити, що у справі «Півень проти України» ЄСПЛ констатував порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [12] і зазначив, що невиконання судового рішення не може бути виправданим унаслідок недоліків законодавства, які унеможливають його виконання. Суд дійшов висновку стосовно відсутності в законодавстві України нормативної бази щодо завдань, покладених на органи виконавчої влади, і констатував порушення п. 1 ст. 6 Конвенції [6]. Проаналізувавши принцип розумності строків кризь практику його невиконання, можемо стверджувати, що основним видом порушення їх застосування є затягування провадження, яке можна розглядати як діяння суду або учасників судового процесу, через недосконалість законодавства чи недобросовісну поведінку, що призводять до невиконаного зволікання в учиненні окремої процесуальної дії та, як наслідок, до відтермінування ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи чи його виконання. З огляду на вищенаведений матеріал, доцільно розглянути питання відповідальності за порушення принципу розумності строків у цивільному процесі.

Відповідно до положень ст. 44 Цивільного процесуального кодексу України, учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами і зловживання процесуальними правами не допускається. Серед можливих варіантів зловживання процесуальними правами, що істотно впливають на розумність строків, можна виділити подання скарг, клопотань і заяв, які не мають підстав для обґрунтування причини їх подання, подання декількох позовів з одних і тих самих причин чи подання завідомо безпідставного позову тощо [3].

Вивчаючи питання недобросовісної поведінки як підстави затягування строків, у юридичній літературі В. Петренко розглядає це поняття як «здійснення цивільних прав виключно з наміром заподіяння шкоди іншій особі, дії в обхід закону, а також інше завідомо несумлінне здійснення цивільних прав» [13, с. 104].

У свою чергу, А. Юдін під цим терміном визначає «умисні недобросовісні дії учасників цивільного процесу, що супроводжуються порушенням умов здійснення суб'єктивних процесуальних прав і здійснюються лише із видимістю реалізації таких прав, пов'язані із обманом щодо відомих обставин справи, з метою обмеження можливості реалізації або порушення прав інших осіб, які беруть участь у справі, а також із метою перешкоджання діяльності суду з правильного і своєчасного розгляду й вирішення цивільних справ, що тягнуть застосування заходів цивільного процесуального примусу» [13, с. 104].

Виходячи з вищенаведеного, законодавець за вчинення дій, які є недобросовісними і спрямовані на порушення принципу розумності строків, передбачає відповідальність у вигляді залишення поданих відповідними особами скарг, заяв, клопотань чи позовів без розгляду або їх повернення таким особам [3].

Розглядаючи питання порушення процесуальних строків судами, можемо зазначити, що відповідальність судді, відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», несуть лише дисциплінарну, лише з тих підстав, які передбачені ст. 106 цього Закону. Відповідно

до п. 2 ч. 1 ст. 106 Закону, суддя несе відповідальність за безпідставне затягування або невжиття заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволікання з виготовленням умотивованого судового рішення, несвоєчасне надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень. І, відповідно до положень нормативно-правового акта, до судді в разі подачі заяви про застосування заходів дисциплінарної відповідальності на основі п. 2 ч. 1 ст. 106 Закону може бути застосовано попередження, догану, сувору догану, тимчасове відсторонення від правосуддя [14]. Як свідчить практика, до суддів застосовують у більшості випадків лише догану.

Якщо розглянути для порівняння практику відповідальності за порушення розумних строків за кордоном, то, відповідно до законодавства Італії, так званого Закону Пінто, передбачено компенсаторний засіб захисту за надмірну тривалість судового розгляду. Цей нормативно-правовий акт закріпив можливість подання заяви про відшкодування шкоди за порушення розумного строку судового розгляду, яка може бути подана або протягом провадження, що здійснюється з порушенням, або протягом шести місяців з дня набрання законної сили остаточним рішенням суду в такій справі. У Хорватії прийнято Акт про суди, який містить главу «Захист права на справедливий судовий розгляд протягом розумного строку», яка закріплює принципові положення про засоби захисту цього права. Відповідно до Акта, сторона, яка вважає, що її право на справедливий судовий розгляд упродовж розумного строку порушено, може подати вимогу про захист цього права до суду вищої інстанції й далі за принципом інстанційності. У 2011 році в Молдові також прийнято Закон «Про відшкодування державою шкоди, заподіяної порушенням права на судочинство в розумний строк або права на виконання судового рішення в розумний строк» [15, с. 150–151].

Отже, проаналізувавши поняття «розумність строків», що є одним із базових принципів цивільного судочинства, можемо зробити висновок, що це необхідні для виконання процесуальні дії, прийняття процесуальних рішень, розгляд і вирішення справи з метою забезпечення своєчасного судового захисту строки. З огляду на судову практику і статистику, виконання цього принципу не є стовідсотковим в Україні. Найбільш поширеним способом невиконання цього принципу є затягування справи, яке можна розглядати як діяння суду або учасників судового процесу, через недосконалість законодавства чи недобросовісну поведінку, що призводять до невиконаного зволікання в учиненні окремої процесуальної дії та, як наслідок, до відтермінування ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи чи його виконання. Стосовно відповідальності за порушення процесуальних строків, то нині в Україні діють досить лояльні способи протидії порушенням, пов'язаним зі строками. Це характерно як для сторін справи, так і для суддів, оскільки догана не має значного впливу на подальшу діяльність суддів. Така ситуація зумовлює існування великої кількості справ, що подані до Європейського суду з прав людини, і потребує змін у законодавстві. Як варіант подолання проблеми невиконання принципу розумності можна розглядати запровадження компенсаторної системи в цій сфері, як за кордоном.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 30. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Аналіз дотримання розумних строків розгляду місцевими судами та апеляційним судом цивільних справ при здійсненні судочинства у I півріччі 2018 року. URL: https://hra.court.gov.ua/sud4818/inshe/inf_court/uzag18c5.
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
4. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 № 11. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14>.

5. Про ратифікацію Конвенції про захист прав та основних свобод людини 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 № 40. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80>.
6. Про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція, ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 40. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
7. Справа «Науменко проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 09.11.2004, заява № 41984/98. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_353.
8. Справа «Паскал проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 15.09.2011, заява № 24652/04. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_736.
9. Справа «Дульський проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 01.06.2006, заява № 61679/00. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_045.
10. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 № 5. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-09>.
11. Про введення мораторію на примусову реалізацію майна : Закон України від 13.02.2002 № 10. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2864-14>.
12. Справа «Півень проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 29.06.2004, заява № 56849/00. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_222.
13. Ковтунович Т.О., Дяченко С.В. Неприпустимість зловживання цивільними процесуальними правами як новела цивільного процесу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 103–106.
14. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
15. Васильєв С.В. Порівняльний цивільний процес : підручник. Київ : Алерта. 2015. 352 с.